

*Мороз В.С.
м. Хмельницький
Мороз В.С.
м. Дніпропетровськ*

РИМСЬКА ІМПЕРІЯ І ПЛЕМЕА ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ НИМИ

В статті розглядається розміщення поселень черняхівської культури, типи житла та господарських приміщень, організація орного землеробства, тваринництва та інших виробництв і промислів, побут, торгівля та умови появи і роль римської монети як засобу платежу та накопичення багатства.

Ключові слова: черняхівські племені і культура, типи житла, могили-ниги, орне землеробство, тваринництво, метало виробництво, ковальська, деревообробна та ювелірна справа, ткацтво, торгівля.

У II ст. Римська імперія досягла свого найвищого розвитку. Вона займала біля 100 тис. квадратних миль. Це була світова держава, яка протяглась від Шотландії на півночі до Африканського атласа і Нільського катаракта на півдні, від Атлантичного океану до Кавказу, Єфрата, берегів Аравійської та Перської заток. Причорномор'я Рим почав колонізувати в середині другої половини I ст. до н.е., коли після загибелі Мітрідата VI Євпатора грецьке населення античних міст вступає у тісні і різносторонні контакти з Римською імперією. Після дакійських воєн Траяна і утворення провінції Дакія у Нижньому Подністров'ї (м. Тіра, сучасний Білгород-Дністровський) в 116/117 роках фіксується наявність римського гарнізону та військових кораблів. Епоха Антонінів характеризується ростом міст, розвитком шляхти сполучень, торгівлі, широким розповсюдженням римської культури.

У першому столітті першого тисячоліття. виникає та розквітає археологічна черняхівська культура, яка існувала протягом II-V ст. н.е. і становила виключне явище в історії не тільки давнього слов'янства, а й усіх народів Східної Європи. Зародившись на тлі зарубинецької, пшеворської та гето-фракійської культурних старожитностей [1, с. 199], черняхівська культура являє собою одне із найбільш крупних і яскраво виражених соціально-економічних і культурних утворень другої чверті I тисячоліття н.е. на теренах Південно-Східної Європи. Вона займала всю лісостепову і степову частину України, Молдавію і значну частину Румунії, сягаючи на

півдні до Дунаю. Вказаний ареал черняхівської культури повністю узгоджується з фактичними археологічними даними. У процесі формування культури черняхівських племен II-V ст. важливу роль відіграли впливи римських провінцій Причорномор'я і Подунав'я.

Виникає питання – де знаходилась основна територія формування та розвитку черняхівської культури? Як стверджує проф. Винокур І.С. [2, с. 13] вона охоплює по суті всю територію Дністро-Дніпровського межиріччя. У цьому районі слід розглядати як основну територію черняхівської культури, де вона виявляє найбільше свою єдність та монолітність.

Відкриття та вивчення черняхівської культури тісно пов'язано з іменем В.В.Хвойки, котрий у другій половині XIX ст. розкопав перший могильник у с. Черняхів на Київщині. У нинішній час вивченням черняхівської культури займалися українські науковці М.Ю. Брайчевський, В.Д. Баран, Є.В. Махно, І.І. Винокур, В.В. Магомедов, О.Г. Погорілець, В.А. Захар'єв та ін.

При дослідженні черняхівської культури важливим є встановлення хто був її носієм, якою вона була моно етнічною чи поліетнічною. Сучасні вчені України М.Ю.Смішко, Є.В.Махно, М.Ю. Брайчевський, В.Д. Баран, І.С. Винокур, О.Г. Погорілець та ін. обстоюють слав'янську належність носіїв черняхівської культури, М.А. Тихонов, Ю.В. Кухаренко – германську [3, с. 27]. Автори роботи [3, с.27] приходять до висновку, що у Північному Причорномор'ї основу носіїв черняхівської культури складала скіфо-сармати, на території нинішніх Молдови та Румунії – дако-гети, в лісостепу України – слов'яни. Помітне місце серед черняхівців наприкінці II - в IV ст. становили германці, які проживали компактною групою на території Волині між Західним Бугом і Горинню.

Археологічні розкопки проведено приблизно на 150 поселеннях черняхівської культури [4, с. 44]. Поселення, як правило, розташовані на південних схилах невеликих річок, потічків, біля джерел питтєвої води, інколи на підвищених місцях у заплавах річок або на мисах, на родючих чорноземних ґрунтах. Розміри поселень невеликі довжиною 200-300 м. та шириною 80-100 м. Траплялись і великі селища довжиною до 1 км і більше.

Житла й господарчі споруди на поселеннях верхнього і лівобережжя середнього Дністра розташовані групами і чергуються з групами господарських ям, розміщених на вільних площах. Нерідко на вільній площі від забудови поруч з ямами розміщувалися вогнища. Поселення інколи мали вуличне планування.

За даними дослідження проф. Винокура І.С. [1, с. 200] поселень (Ружичанка, Бакота, Бернашівка, Ставище, Соків, Теремці та ін.) у місцевому землеробського населення були поширені житла двох основних

типів – наземних і напів землянкових споруд. Ці типи жител притаманні і господарчим приміщенням черняхівців Поділля. Напівземлянки, нижня частина вкопана на 0,8-1,2 м. в землю, мали стовпову конструкцію та сплетені із хмизу й обмазані глиною з домішками січеної соломи та полови із зовнішньої та внутрішньої сторін стіни, або зрубну конструкцію, стіни складені із колод. Середня площа житла становила 10-20 м². Серед напів землянкових жител на черняхівському поселенні в Луці-Врублівецькій виявлено двокамерну (двокімнатну) споруду [2, с. 59]. О.М.Приходнюк при дослідженні на селищі VI-VIII ст. поблизу м. Городок відкрив двокамерну напівземлянку [7, с. 25]. Проф. Винокур І.С. при розкопках на селищі поблизу Бакоти виявив трикамерну напівземлянку, що складалася з двох житлових приміщень, сіней і коморки [2, с. 59].

Наземні глинобитні житла зводились на дерев'яному каркасі. Інколи в них було два і навіть три приміщення: житлове, господарське та хлів. Їх площа сягала від 50 до 120 м². Житла обігрівалися вогнищами, зрідка глиняними печами. В пізніший час на Дністрі в напівземлянках з'явилися печі, складені з каменю.

Прямокутні у плані напівземлянки орієнтовані довгими стінами за лінією схід-захід. Долівка житла сильно витоптана. Вздовж північної і західної стін пів землянок розміщався материковий прилавок у вигляді глиняного останця шириною 0,25-0,35 м., глибиною 0,25-0,3 м. від рівня долівки. В житлі також розміщувалися дерев'яні конструкції – настели з дощок, які правили за лежанки. Розміри житла 3,5х4,8 м., висота земляних стін 0,35-0,4 м. від рівня долівки. Двох схилий дах наземних житлових та господарських приміщень та напівземлянок накривався матеріалом: хмизом, очеретом, соломою і зверху утеплявся землею.

Серед черняхівських поселень переважали малі поселення довжиною до 1 км при ширині 60-80 м. У с. Бакота Кам'янець-Подільського району в урочищі Кушкарівка виявлені залишки черняхівського поселення довжиною 800 м, шириною 70-80 м. Простежено два ряди будівель, загальна кількість яких 15. Поблизу с. Лісогірки Городоцького району на лівому березі р. Смотрич відкрито черняхівське поселення довжиною 400 м та шириною 70-80 м, загальна кількість будівель не перевищує 10. Поблизу с. Журавлики Городоцького району відкрито два черняхівських селища на терасі струмка притоки р. Смотрич довжиною 350 м., шириною 70-80м. На лівому березі притоки р. Случ поблизу с. Гнатки Старокостянтинівського району виявлено черняхівське селище довжиною 300 м. шириною 60-70 м.; поблизу шести жител та господарчих споруд розташований черняхівський могильник. Недалеко від с. Ілляшівки Старосинявського району (в межиріччі Случі-Ікви) виявлено ціле гніздо черняхівських поселень.

Одне з найбільших поселень на притоці р. Случі (р. Смолка) довжиною 800 м, шириною до 100 м. [2, с. 51-54].

Щільність населення у черняхівських племен досліджував М.Ю.Брайчевський [5]. Він дійшов до висновку, що в середньому вона становила 10 чол. на 1 км².

Поряд з поселеннями на підвищених місцях розташовувалися могильники. В залежності від розмірів і тривалості поселень нараховують від кількох десятків до кількох сотень поховань. Поховальні обряди черняхівського населення різноманітні і поєднують трупоспалення з трупо покладанням. Трупоспалення бувають в урнах або в невеликих ямах. Спалювали небіжчика на стороні від могили, в більшості за межами могильника.

Разом з померлим у могилі знаходять елементи одягу, прикраси (бронзові та срібні пряжки, фібули-броші, намиста, підвіски), предмети побуту (кістяні гребені, глиняні пряслиця посуд, залізні ножі, шила, привізні скляні чарки). Усі ці предмети супроводжували й трупоспалення. В окремих багатих могилах траплялося близько 20 посудин. В могили, як правило, зброя не клалась. У землі, якою засипалась могила, знаходять битий посуд, кістки тварин, сліди вогнищ, пошкоджені предмети побуту. Все це матеріальні залишки обряду, що умовно можна назвати тризною. Ймовірно небіжчика оплакували, відзначали його достоїнства, згадували пройдений ним життєвий шлях.

Посилення економічних і культурних контактів з римським світом сприяло подальшому розвитку культури та господарської діяльності: землеробства, тваринництва, ремесел, торгівлі. Побут та виробнича діяльність черняхівських племен свідчать про осілий спосіб їх життя, властивий землеробсько-скотарському населенню.

Основою господарства черняхівського населення було орне землеробство [6, с. 76]. Їх поселення прилягали до родючих оброблюваних земель та пасовищ для худоби. Доказом цього є знахідки залізних наральників або їх уламків та залізних чересел. Черняхівські племена знали залізні серпи для збирання врожаю.

Про високий розвиток орного землеробства та зернового господарства у черняхівських племен свідчать знахідки млинових споруд для перемелювання зерна злаків на муку. Ці млинові споруди обслуговували не окреме господарство, а, вочевидь, селище [2, с. 45]. Були також знахідки ручних кам'яних жорен, які обслуговували одну сім'ю або господарство. В багатьох поселеннях трапляються зернотерки.

Які ж сільськогосподарські культури вирощувало черняхівське населення? При розкопках у Бакоті виявлено зерна м'якої пшениці, ячменю, посівного вівса та гороху, а в Теробовлі – жита та гречки [6, с. 81]. Виявлені в інших пунктах знахідки показують, що черняхівським землеробам

були відомі всі основні польові культури: жито, пшениця, ячмінь, просо, овес, вика, гречка, горох, коноплі [5, с. 43-45].

Важливою галуззю виробничої діяльності черняхівських племен було тваринництво, яке давало продукти харчування, тяглову силу, сировину для ремесел – кістку, шкіри, шерсть. Саме продукція цієї галузі була предметом експорту в провінції Римської імперії[6, с. 82].

Результати аналізу остеологічного матеріалу знахідок з Луки-Врублівецької та Сокола дають можливість судити про склад стада. Так, у Луці-Врублівецькій кістки великої і дрібної рогатої худоби і свиней складають 87%, а в Сокільці на велику рогату худобу припадає 50%, дрібну – 10%, свиню і коня – 20%.

Для зберігання зерна, муки, м'яса використовувалися господарські ями, піфоси-зерновики. Піфоси використовували для зберігання борошна та його захисту від гризунів.

На теренах проживання черняхівських племен було розвинене місцеве залізоробне виробництво з місцевих болотних руд. Воно мало великий вплив на економічний потенціал суспільства, від рівня його розвитку залежав розвиток ремесел, військової справи, побуту. Знайдено скупчення залізних шлаків, інколи і залишки нижніх частин сиродутих горнів ямного типу (Іванківці, Брага, Ружичанка). Відновлення заліза відбувалося на основі сиродутого процесу на основі прямого відновлення залізної руди в металеве залізо і насичення заліза вуглецем. Паливом при сиродутому процесі служило деревне вугілля.

У господарстві черняхівців безпосередньо із залізоробною була пов'язана і ковальська справа. Про це свідчать, насамперед, залізні знаряддя орного землеробства (наральники, лемеші, різакі-чересла), серпи, ножі та інші побутові предмети. З ковальською справою пов'язані і виробни озброєння – залізні наконечники для списів і стріл. Серед знайдених знарядь ковальської праці – залізний молоток висотою 10,8 см, бруски з каменю-пісковика для шліфування виробів та заточування ножів. Черняхівським ковалям була відома термічна обробка виробів: загартування, відпуск, цементация. Черняхівські ковалі виготовляли різноманітні вироби для побуту, обробки деревини та кістки: сокири, пилки, тесла, долота, різці, свердла, шила, голки, зубила, пробої, цвяхи, дверні завіси, клямки, ключі, шпори, вудила, риболовні крючки та ін.

Значного розвитку у черняхівських племен досягло гончарне виробництво. Деякі дослідники початок гончарного виробництва у черняхівських племен пов'язують з впливами на нього техніки гончарства римських провінцій і кельтів. До цього у черняхівських племен вироблялась ліпна кераміка із грубої глини з домішками шамоту; поверхня горбиста, зрідка зі слідами згладжування. Колір коричневий або темно-сірий, випал – слабкий і нерівномірний.

Найвні археологічні матеріали дають можливість стверджувати про існування центрів гончарного виробництва. Починаючи з перших століть н.е. під впливом керамічного виробництва в римських провінціях черняхівські племена оволодівають умінням формування кераміки на гончарному крузі. Традиційними керамічними виробами були горщик і миска. Появляються нові вироби – різноманітні вази, кубки та ін.

Зв'язки з Причорномор'ям та римськими провінціями сприяють поширенню у побуті черняхівців привізної амфорної тари та інших специфічних виробів; серед предметів масового імпорту амфорна тара посідає перше місце. Із римських провінцій також поступав імпортний срібний та бронзовий посуд (бронзові миски, бронзовий узбанок, бронзовий казанок). Черняхівські племена знали і місцеву ювелірну справу. Бронзу, срібло та метали у злитках привозили із Закарпаття, Півдня України. Для виготовлення окремих ювелірних прикрас використовували й частину непридатної для обігу потертої римської монети.

У черняхівців були поширені різноманітні ювелірні вироби і різнобарвні набори скляних бус. Черняхівські племена знали й інші види виробництва: техніку обробки дерева, бондарську справу, виготовлення точеного дерев'яного посуду, обробка каменю, кістки та ін. Значного розвитку досягло прядіння і ткацтво. Сировину давало землеробство і скотарство: льон, коноплі, шерсть домашніх тварин – кіз та овець. Свідченням про прядіння є численні знахідки пряслиць. Черняхівці виготовляли тканини з допомогою вертикального ткацького верстата. Дерев'яні частини в наших умовах не збереглися, але керамічні деталі – грузили – трапляються доволі часто. Голки, судячи з їх розмірів, могли використовуватися для шиття одягу і для виготовлення взуття. Археологічні відомості про одяг черняхівців дуже фрагментарні. Це, насамперед, перетлілі шматки тканини, бронзові та срібні фібули-застібки, пряжки для поясних ременів, залишки шкіряних ременів (Ружичанка), інколи для взуття та прикраси черняхівців.

Перепрілі шматочки тканин або їх відпечатки на бронзових фібулах та пряжках свідчить про те, що одяг виготовлявся з грубої шерстяної і простої льняної тканини (Ружичанка). Фібули-застібки переважали у жіночих похованнях. Вони містилися поблизу правого чи лівого плеча покійника і використовувалися для застібання верхніх частин одягу. Скоріше це були яскраві за плащі з тканини. Жінки шили свій одяг з льняної тканини, а чоловіки носили полотняні сорочки до колін. Крім плащів з тканини були відомі і шкіряні з хутром. Чоловіки носили головні убори округлої конічної форми. Шкіряні ремені з бронзовими пряжками по даних розкопок носили і чоловіки, і жінки. В похованнях зустрічаються литі гудзики. Жінки носили різні за формою та кольором намиста, а на пальцях

рук срібні та бронзові кільця. В окремих жіночих похованнях знайдені бронзові приколки, які повинні були утримувати пишні зачіски черняхівських модниць. Вірогідно, що більшість черняхівських жінок носили великі коси. Чоловіки носили кругову стрижку «під горщик», у житку були кістяні гребінці.

Рядове чоловіче населення носило полотняні сорочки, підперезані шкіряним ременем, полотняні та шерстяні штани, заправлені у взуття з лика. Взимку чоловіки носили накидку типу кожухів з овечої шкіри і головні убори конічної форми. Жінки вбиралися у полотняні довгі сорочки і у шерстяні спідниці, про що свідчать шматки грубої шерстяної матерії в окремих жіночих похованнях. Верхнім одягом жінок служили плащі-накидки з тонкої тканини. Вбрання заможної жінки доповнювалось різнокольоровим намистом, браслетом, багатьма металевими навісками. Взуття виготовляли з кінської шкіри і підв'язували вузлом під коліна.

Яку ж їжу споживали черняхівські племена? Вирощування злакових культур, мукомельне виробництво дозволяли використовувати у їжу ці злакові культури. Чи був відомий печений хліб черняхівцям? Знаходження глиняних моделей для випічки хліба дає позитивну відповідь на це питання. Крім каш із злакових культур, черняхівці споживали м'ясу їжу та молочні продукти. Вони із Причорномор'я запозичили технологію виготовлення натуральних виноградних вин, а також ячмінного пива, хмільних напоїв із меду.

Торгово-економічні зв'язки черняхівців з римськими провінціями мали позитивний вплив не тільки на виробництво та побут населення, а й на культуру, релігію, медичну справу, запровадження господарського календаря. При розкопках на Ружичнянському поселенні знайдено медичний інструмент – бронзовий пінцет. Контакти з римським світом сприяли поширенню хірургічних інструментів, ліків рослинного та тваринного походження.

Гунська навала та аварські війни V-VI ст. перервали традиційні економічні і культурні зв'язки з провінціями Римської імперії. В V ст. пала Римська імперія. Європу надовго окутує морок середньовіччя.

Розглянемо деякі артефакти та свідчення присутності римлян та їх союзників даків на території Поділля.

В роботі [8, с. 177-178] автор, аналізуючи ознаки, по яких можна заключити, що народ, який на початку нашої ери проживав між Дунаєм і Дністром під іменем Даків, проникав частково на Поділля. Серед міст, які у древніх Географів приписуються Дакам, належать до сьогоднішніх границь Подільської губернії. Древню Дакійську Клепідаву приурочують до того місця, де знаходиться сьогодні Кам'янець-Подільський. А був час, коли вся Дакія рахувалась провінцією всевітньої Римської імперії. Про

владарювання Римлян на Поділлі свідчать залишки старовини, яка носить назву Траянів вал.

Волочиський район в с. Видава [9, с. 185]. Вчені вважають, що назви населених пунктів з закінченням «дава» та «тава» фракійського походження. Підкорені Римською імперією фракійці були союзниками римлян. Римські і фракійські військові загони на початку II ст. н.е. переходять на лівий берег Дністра, поступово просуваються по притоках Дністра (р. Збруч, Смотрич, Жванчик та ін.) і споруджують тут свої укріплені табори і фортеці, що називалися «дава». Можливо, подібний укріплений пункт фракійців і римлян був десь біля села, або Овсяної гори. Племена черняхівської культури мали зв'язки з римлянами та фракійцями. Доказом цього може бути римська монета, знайдена на поселенні черняхівської культури в с. Бронівка [9, с. 186]. Село Копачівка Перша. Є залишки поселення черняхівської культури, де була знайдена монета Римської імперії [9, с. 258]. Село Криваченці. На місці черняхівського поселення знайдено уламки античних амфор, у яких грецькі та римські купці привозили з півдня України олію і вино [9, с. 275]. Село Маначин. На правому березі р. Грабарки виявлено велике поселення черняхівської культури. Тут знаходять уламки глиняного посуду та крем'яних відщепів [9, с. 306].

Басейн р. Збруч. Село Жабинці на р. Нічлава відкрито черняхівське поховання II ст. н.е., на якому виявили кілька ритуальних єгипетських фігурок «ушебі», яких в древньому Єгипті клали до гробниць вельможної знаті. Такі ж єгипетські фігурки були знайдені біля с. Трудового на Тербовлянщині, в Заліщицькому районі, в деяких могильниках на Хмельниччині [10, с. 198]. Очевидно, що такі речі могли потрапити на територію сучасної Тернопільщини лише через римлян, коли за правління імператора Марка Аврелія вони най далі просунулись на північ тодішньої старожитньої Дакії і мали різнобічний вплив на сусідні праслав'янські племена. У Гермаківському лісі розпочинається Траянів вал, який сягає Придніпров'я, продовжується на території Молдавії та північної Румунії. Від Гермаківки Траянів вал простягається вздовж Збруча в напрямку Дністра. На ділянках, що добре збереглися, Траянів вал сягає висоти 6-8 м; його ширина біля основи – до 20 м, верхнього гребеня насипу – 2 і більше метрів. Вал насипаний із землі з домішками глини. В деяких місцях він зміцнений кам'яним кріпленням. При розкопках валу неодноразово знаходили римські монети, уламки амфор та іншого посуду, прикрас [10, с. 130]. Вважають, що вал був створений наприкінці I ст. н.е. за наказом римського імператора Марка Ульпія Траяна для захисту північних кордонів імперії від нападів численних ворожих племен.

Сатанів. Траянів вал тягнеться від Сатанова через села Юринці, Зверхівці, Борцівку до полів с. Кремінної, по полях Лісовод і тягнеться в

сторону сіл Яромирки і Малий Карабчієв [14, с.77]. На полях вали ледве помітні, а в лісах, особливо Борщовецькому і Кременіянському, збереглися досить добре. В 96 р. н.е. римський імператор Нерва за порадою своїх наближених всиновив намісника Верхньої Германії Марка Ульпія Траяна (98-117 роки н.е.), дуже популярного полководця. На протязі двох років (96-98) він був співправителем Нерви. В 98 р. н.е. він став імператором. З перших же місяців свого правління став готувати армію до воєнних дій проти даків, які мешкали на північному березі Дунаю. На чолі даків стояв енергійний вождь Децебал. В 101-106 р. н.е. Дакія (сучасна Румунія, Молдавія і частина південної Буковини) була підкорена Римом, перетворена у провінцію, заселена ветеранами і колоністами з Малої Азії та придунайських областей. Завоювання Дакії мало стратегічне і економічне значення. Римляни звільнилися від небезпечного сусіда, створили зручний плацдарм для відбиття нападів із північного сходу. В Дакії були значні запаси золота, срібла та залізної руди. 123 дні тривали торжества в Римі, влаштовані з нагоди перемоги над Дакією. В іграх брало участь понад 11 тисяч диких звірів і близько 10 тисяч гладіаторів. Після закінчення Дакійської війни Траян приділяв значну увагу зміцненню кордонів шляхом побудови *limes*-системи прикордонних укріплень. На певних відстанях будувалися невеликі укріплення-кастелі (*castella*), які з'єднувалися між собою дорогами, придатними для просування військ. На лінії кордону лімес складався із глибокого рову, за яким йшов високий, укріплений частоколом, вал. Вздовж валу, на певній відстані від нього, знаходилися кам'яні башти з металевими машинами і гарнізоном. Північна сторона валу Сатанів-Яромирка була значно вищою та крутішою, ніж його південна сторона. Отже вал створював суцільний бар'єр, як перешкоду можливому наступу східних слов'ян з північного сходу. Захопивши Дакію, римляни намагалися розширити свої володіння в Причорномор'ї та Подунав'ї, дійшовши до рік Смотрича і Збруча [15, с. 20]. З гіпотетичним перебуванням римлян у Сатанові пов'язана легенда походження назви Сатанів. Римський легіон під проводом центуріона Тонілія в 106 році н.е. просувався на північ від річки Тірас (Дністер), несучи великі втрати в постійних сутичках з місцевими племенами. На березі невідомої річки полководець звернувся до легіонерів: «Sat an non? – Sat au non?» (Досить, чи підемо далі?). «Sat, sat» – «Досить, досить» закричали стомлені воїни і почали розкладати свої шатра і намети. Слід зауважити, що ріка Збруч у ті часи була судноплавною, а недалеко від сучасного млина знаходять залишки дубових стовпів від тодішньої пристані. Римську присутність у Сатанові та його околицях підтверджують знахідки монет часів Траяна, Адріана, Антоніна Пія, Луція Вера, Марка Аврелія, Коммода, Септімія Севера, Гордіана та ін. [16, с. 18].

Сіцінський Ю.Й. в роботі [11] свідчить про знахідку недалеко від Траянового валу (с. Кремінна) бронзового кованого шлема з гребенем висотою 34 і в окружності при основі 67 см, римської монети часів Траяна в с. Бедриківцях та Пашківцях. Поодинокі римські монети знаходять майже у всіх районах області.

В 1898 р. в с. Білогородка Ізяславського району був знайдений клад із 45 римських монет I-II ст. н.е., починаючи від Гальби до Коммода [12, с. 62].

В с. Маліївці Дунаєвецького району в урочищі Тягин зібрано групу римських монет [17, с. 29]. Більшу частину монет складають римські денарії від Веспасіана до Септімія Севера, бронзова монета Гордіана III (238-244 рр.) і антоніаном Філіпа Моодшого (244-249 рр.). В цілому розподіл монет за імператорами такий: Веспасіана (69-79 рр.) – 2 монети, Антоніна Пія (138 – 161 рр.) – 4 монети, Марка Аврелія (161-180 рр.) – 2 монети, Луція Вера (161-169 рр.) і Луцілі – по одній монеті, Коммода (180-192 рр.) – 3 монети, Септімія Севера (193-211 рр.) – одна монета, Каракалли (211-217 рр.) – одна монета, Філіпа Молодшого – одна монета, Гордіана III – 2 монети.

По даних проф. Винокура І.С. [14, с. 76] велике значення мають поодинокі та укладах знахідки римських монет. Відомо біля 300 пунктів, в яких знайдено римські срібні монети. Їх виявлено в селах Грабовець (80 монет), Забужжя (100 монет), Пероеорки (400 монет), Погоріла (450 монет), Комсомольське (800 монет), Богданівка (770 монет), Горішківка (74 монети) – Вінницької області; Білогородка (два скарби 45 і 52 монети) Хмельницької області; Більче Золоте (19 монет), Касперівці (понад 100 монет), Красіїв (2281 монета) – Тернопільської області.

Відмітимо деякі знахідки римських монет у Хмельницькій області. В Гусятині Чемеровецького району знайдена монета Гордіана III, в Сокиринцях – римські монети. В Кам'янець-Подільському районі були знайдені римські монети в селах Кадіївці (2 монети), Лісківцях (2 монети), Нагор'ях (срібний денарій Антоніна Пія), Жванець, Думанів, Довжок, Цвіклівці (на черняхівських поселеннях римські монети), Кам'янець-Подільський (Гордіан III, Марк Аврелій, Антонін Пій, Антонін Араб, Агріппа), Калиня (денарій Адріана), Сокіл (денарії Адріана та Антоніна Пія), Бакота (денарій Антоніна Пія та дупондій Нумеріана) [6, с. 154].

Монетна система в Римській імперії була десятирічна. В часи чеканки денаріїв римська монетна справа базувалась на біметалізмі міді та срібла, у часи пізньої республіки – на біметалізмі золота і срібла. Тоді для римської монетної системи можна записати: ауреус=25денаріям = 100 сестерціям = 200 дупондіям = 400 ассам. Основною золотою одиницею служив ауреус, а рахунок вівся на сестерції. Провірка проби металу проводилась або на вогні (склад визначався по кольору окисла), або на особливому

камені (базальті), на поверхні якого проводилась полоса монетою і по її кольору визначалась проба метала. Досвідчені робітники вмiли визначати якість метала в монеті по звуку, кидаючи її на камінь. Загальний контроль за випуском монет і казною в часи республіки здійснював сенат. В часи імперії імператор привласнив собі право випуску золотої і срібної монети і лише мідну монету випускав сенат, про що свідчить скорочений напис ex SC- ex senatus consulto- по постанові сенату (мідь чеканив сенат) [18, с.47; 22, с.918]. Із латуні (ауріхалка) у I-II ст. н.е. чеканились сестерції в 4 асса (27.3 г) і дупондії (13,36 г) в два асса. Із бронзи чеканився асс вагою 10,92 г, семіс – 4,59 г, квадрант – 2,7 г. Ауреус чеканився в кількості 40 штук із лібри і важив 8,19 г. Денарій часів Августа важив 3,89 г. За монетною реформою Нерона 64 р. вага ауреуса знизилась до 7,28 г., денарія – до 3,41 г, і почав включати (15%) лігатури. З цього часу постійно знижувалася проба денарія, що підривало його курс [18, с. 49]. Вміст срібла у денарії мав тенденцію до постійного зниження: Республіка (90-88 рр. до н.е.) 94-87%; Імперія. Марк Антоній (42-30 рр. до н.е.) 96-97%; Вітеллій 69 р. н.е. 84 %; Веспасіан (69-79 н.е.) 82-80%; Доміціан (81-96 н.е.) 89%; Нерва (96-98 н.е.) 87-77%; Адріан (117-138 н.е.) 89-65%; Антонін Пій (138-161 н.е.) 86-69%; Марк Аврелій (161-180 н.е.) 70-65%; Септімій Север (193-211 н.е.) 49-33%; Каракалла (198-217 н.е.) 49-33%; Елагабалус (218-222 н.е.) 47-35%; Север Олександр (222-235 н.е.) 30-27%; Траян Деціус (249-251 н.е.) 24%; Валеріан II (253-255 н.е.) 19%.

З 214 р. н.е. були випущені більш крупні срібні монети вагою 4,7-5,3 г, які по імені правлячого імператора Каракалли (Марк Аврелій, Антонін) були названі антоніанами. Імператор на них зображався в зубчатій короні бога Сонця на відміну від денаріїв, з портретному лавровому вінку. Впровадження нової монети не покращило фінансового стану імперії. Денарії перетворились у мідну дрібну розмінну монету.

Отже, римські монети свідчать не тільки про основні напрямки зовнішньої торгівлі слов'янських племен з Причорномор'ям і Задунав'ям, а й про внутрішній обіг цієї монети у ранньослов'янських племен. Наявні монетні скарби явно засвідчили нагромадження багатства в руках племінної знаті черняхівського суспільства.

Джерела та література:

1. Винокур І.С. Нове в історії Хмельниччини I тисячоліття нової ери / Хмельниччина: роки становлення та поступу (1937-1997) / (Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 26 вересня 1997. – Хмельницький, «Доля» 1997 – 461 с.

2. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-V ст. н.е.. – К.: Наукова думка, 1972. – 178 с.

3. Давня історія України: У 2 –х кн.. / Толочко П.П. (керівник авт. колективу), Козак Д.Н., Крижицький С.Д. та ін. – К.: Либідь, 1995. – Кн. 2 /Толочко П.П., Козак Д.М., Моця О.П. та ін. - 224 с.

4. Баран В.Д. Походження слов'ян / В.Д.Баран, Д.М.Козак, Р.В.Терпиловський; Відп. ред. О.П.Моця : АН УРСР, Ін-т археології. – К.: Наукова думка, 1991 . – 144 с.

5. Брайчевський М.Ю. Біля джерел слов'янської державності (соціально-економічний аспект). – К.: Наукова думка, 1964. – 321 с.

6. Строчень Богдан Черняхівська культура західного Поділля. Монографія . – Тернопіль , Астон, 2008 – 271 с.

7. Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII с). – К.: Наукова думка, 1975 – 154 с.

8. Глушинский П.А. Историко-статистическое описание Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1862. – № 7. – с. 177–178

9. Історія Волочиського району.–Хмельницький: Видавець ПП Цюпак А.А., 2010. – 504 с.

10. Радзієвський В.О. Збруч – ріка єднання. Путівник. - Львів, Видавництво «Каменярь», 1969. – 170 с.

11. Сіцінський Ю.Й. Археологічна карта Подільської губернії / упорядник О.Л.Баженов. – Кам'янець-Подільський, Оіум, 2007, – 136 с.

12. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Год восемнадцатый. Том LXV. Апрель 1899. Отдел II-й, с. 62. – Киев, Типография Императорского Университета Св. Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого, Михайловская ул. д. №4. – 1899.

13. Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 144 с.

14. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністрів'я та південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя. – Київ-Одеса, Видавництво «Вища школа», 1985 – 125 с.

15. Соха В.І. Сатанів: Історичний нарис. – Хмельницький, Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 200 с.

16. Маркова С.В. Сатанів: Історія, міфи та легенди. Частина 1. – Хмельницький, 2010. – 96 с.

17. Археологія Дунаєвеччини (збірник першоджерел, наукових повідомлень, тез краєзнавчих конференцій, каталог пам'яток) / Упорядники Шмаєнік М.Д, Захар'єв В.А. – Хмельницький. 1992 – 59 с.

18. Абрамзон М.Г. Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи. – М.: РАН, Институт археологии. 1995. - 530 с.

19. Кучеренко Э.И., Мошнягин Д.И. Нумизматика в школе. – М.: Просвещение, 1968. – 347 с.

20. Казаманова Л.Н. Введение в античную нумизматику. – М.: Изд-во МГУ. 1969. – 301 с.

21. Ваганов П.А. Физики дописывают историю / Под ред. Я.А.Шера. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984 – 216 с.

22. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Около 50000 слов. Изд. 2-е, пере работ. и доп. – М.: «Русский язык», 1976 1096 с.

Додатки:

*Сестерцій імператора Адріана (зліва),
дупондій Антоніна Пія (в центрі), асс Марка Аврелія (зправа).*

Антоніан. Отацілія Севера 244 р. н. е.

Денарій Антоніна Пія

Денарій Максиміна